

<http://norse.ulver.com/src/forn/hrolf/>. 35.Сага об Эгиле. — СПб. : Амфора, 1999. — 315 с. 36.Старшая Эдда / Перевод А. Корсуна // Западноевропейский эпос. — СПб.: Азбука-классика, 2002. — С. 5-330. 37.Стурлусон, Снорри. Младшая Эдда. — Л.: «Наука», 1970. — 253 с.

*Ірина Яцків-Ярош,
аспірантка*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «БІДЕРМАЄР» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядається походження та історія виникнення поняття “бідермаєр”, його становлення у німецькомовній літературі, термінологічна сутність.

Ключові слова: бідермаєр, історичний контекст, культурне середовище, етимологія.

В статье рассматриваются происхождение и история возникновения понятия “бидермаєр”, его становление в немецкой литературе, терминологическая сущность.

Ключевые слова: бидермаєр, исторический контекст, культурное среда, этимология

The article deals with the problem of origin and rising of the concept “biedermeier”. In the research work the process of formation of this concept in the German speaking literature is described, its terminological essence is explicated and its meanings are characterized.

Key words: biedermeier, historical context, cultural environment, etymology

Ця розвідка присвячена явищу бідермаєру, яке сьогодні в українському літературознавстві залишається малодослідженим. Поодинокі статті українських вчених на тему бідермаєру, а саме праці І.Панькевича, Д. Чижевського, М.Наєнка, Д.Наливайка стосуються лише окремих, так би мовити, загальних аспектів цієї проблеми. Бідермаєр як загальнокультурне поняття став предметом ґрунтовних вивчень таких зарубіжних дослідників, як Пауль Клюкгон (Paul Kluckhohn), Фрідріх Зенгле (Friedrich Sengle), Віллі Гайсмаєр (Willi Geismeier), Олександр Михайлов та ін. На жаль, в українському літературознавстві (зрештою, як і в зарубіжному) до сьогодні немає адекватного висвітлення питання власне генези та процесу еволюції поняття “бідермаєр”, повного з’ясування його термінологічної сутності. Основним аспектам цієї проблеми присвячено статтю.

Поняття “бідермаєр” сформувалося у період між 1815 – 1848 роками у культурному просторі Австрії та Німеччини і почало відображати ті суспільно-історичні, духовно-мистецькі і загальнолюдські принципи, які сформувалися під впливом специфічної політичної ситуації, відомої в історії як “меттерніхівська реакція” або епоха Реставрації. Поняття “бідермаєр”, як і будь-яке інше поняття, має своє походження та історію виникнення. Зрозуміло, що значення понять, назв не є статичними, вони часто змінюються. Особливо багато прикладів щодо цього зустрічаємо в історії культури та мистецтва. Назви та поняття культурно-історичних епох, художніх стилів та мистецьких течій і напрямів завжди викликають ряд дискусій навколо їхнього походження, виникнення та значення. І вченим доволі рідко вдається дійти до

спільної думки у таких питаннях. До “відкритих” питань у контексті цієї проблеми належить і “бідермаєр”.

Німецькі дослідники літератури намагаються простежити історію виникнення терміну “бідермаєр”, аналізуючи етимологію слова. Так, зокрема, німецький вчений Фрідріх Зенгле у розвідці “Biedermeierzeit” (1971) стверджує, що слово “bieder” спочатку означало героїчний і зовсім не було синонімом до “міщанського” [6, 121]. Воно вживалось для означення неприхованої мужності, почуття обов’язку, честі та чесності, навіть якщо вона була й недоречна. Таким словом прагнули називатися дворяни, священики і міщани, бо воно вказувало на певні соціальні та морально-етичні ідеали людини, що утверджує себе серед інших. Після закінчення наполеонівських воєн виникає справжній культ “порядності”, що призводить до перебільшеного й подекуди недоречного вживання такого прикметника, як “bieder”, і його конотативні характеристики змінюються, перетворюючись з піднесено урочистих у тривіальні та навіть банальні.

Як зазначає російський літературознавець Олександр Михайлов, досліджуючи перехідні епохи у ХІХ ст., слово “bieder” відноситься до тієї “опущеної” лексики, яка не змогла пережити крах морально-риторичної системи, що була безпосередньо пов’язана з непорушною ієрархією моральних цінностей [1, 61].

Відомий дослідник культури бідермаєру Віллі Гайсмаєр у своїй книзі “Biedermaier” (1979) також згадує про слово “bieder” та похідну персоніфікацію “Biedermann”, які мали колись виключно позитивне значення і використовувались для вираження таких якостей, як відвертість, безстрашність, вірність [2, 9]. У такому сенсі ці слова використовувалися у першій половині ХІХ ст. Щоправда, лексема “Biedermann” носила у класичній літературі кінця ХVІІІ ст. дещо іронічний відтінок, та позитивний характер слова зберігався. “Bieder” та “Biedermann” пережили оновлення та певне підсилення у часи австрійського визвольного руху, коли виражали патріотичні чесноти, правдивість та порядність. Та розчарування у неможливості реалізувати революційні ідеали свободи, рівності та сподівань на демократичний уряд, спричинені поразкою наполеонівських рухів, призвели і до розчарувань у людині як недосконалій істоті. Так розбіжності між високими ідеалами і міщанською дійсністю, позначеною моральним фарисейством, згодом дискредитували ці слова. Висміяні революційно-демократичною опозицією, вони цілком перестали вживатися без іронії. До сьогодні “Bieder” та “Biedermann” залишилися архаїзмами, що означають “слухняну” обмеженість, провінційну наївність, моральне лицемірство, удаване святенництво.

Віллі Гайсмаєр зазначає, що в епоху Реставрації слово “bieder” часто вживається в поєднанні з іронічним словом “maier”, яке сприймалось як “порожнє”, тривіальне, і таким чином виникає пародійний вислів “Biedermaier” [6, 9]. Маємо два варіанти написання цього терміна: “Biedermaier” та “Biedermeier”. Власне, перша модифікація – “Biedermaier” через «а» – є більш правильна з огляду на те, що друга частина виразу –

“maier” – завжди так писалася. Зрештою, так цей вираз використовував і Адольф Кусмауль (Adolf Kusmaul), котрий уперше ввів його у художню літературу. Згодом це слово стало назвою культурної епохи, утверджувало певний стиль життя.

Медик Адольф Кусмауль (1822 – 1902) – один із найвидатніших лікарів та професор медицини у Німеччині. У зрілому віці він опублікував свої “Jugenderinnerungen” (“Юнацькі спогади”) – книгу настільки популярну, що її продовжували видавати ще довго після смерті автора. Ця праця містила розділ, в якому А. Кусмауль розповідає про створення ним “Готліба Бідермаера” та про участь у цьому проекті його друга Людвіга Айхродта (Ludwig Eichrodt) [7, 403]. Двоє друзів захоплювалися у студентські роки написанням іронічної та комічної поезії, яку вирішили згрупувати та спільними зусиллями опублікувати.

Певним поштовхом для втілення творчих ідей послужив візит Адольфа Кусмауля до свого гайдельберзького одногрупника Гайнріха Голя (Heinrich Goll). Переглядаючи величезну колекцію книг у бібліотеці свого товариша, А. Кусмауль випадково наштовхнувся на стос звичайних віршів, якими колись захоплювався старший Голь, батько його університетського друга. Це були вірші Самуеля Фрідріха Заутера, старого сільського шкільного майстра (*Samuel Friedrich Sauter, der alte Dorfschulmeister*), опубліковані 1845 року в Карлсруе [7, 405]. Прочитавши цю лірику, Кусмауль розповідав у своїх “Jugenderinnerungen”: “... У віршах я виявив ще досі небачений скарб особливої поезії незвичайно комічної сили. Вірші були задумані як цілком серйозні і не були розраховані на істеричний сміх; та мали вони якийсь непередбачуваний вплив і діяли через те удвічі смішніше, в чому і весь гумор” [7, 406] (переклад мій. – І. Я.).

Людвіг Айхродт (1827 – 1892) провів свої молоді роки у Гайдельберзі. Потім він оселився в Ларі, де займав посаду дільничого судді. Айхродт був невтомним поетом-пародистом. Упродовж багатьох років він видавав у Ларі відомий та популярний “Allgemeines deutsches Kommersbuch” (“Загальний німецький співаник”). Ріхард М. Меєр (Richard M. Meyer) писав про Людвіга Айхродта: “Він став ще до Вільгельма Буша класиком вищого “дотепного” безглуздя” [7, 404] (переклад мій. – І. Я.). Як і в інших поетів-гумористів, в Айхродта були й “порядні” праці, тому він часто дратувався, коли його серйозну лірику нехтували. Існує думка, що саме з-під пера Айхродта з’явився другий варіант написання слова “Biedermeier” (через “e”), оскільки у його працях ця лексема у такому вигляді зустрічається тричі (можливо, просто через недбалість автора) [7, 404].

Можна було б припустити і вплив на вирази з часткою “maier” певної орфографічної реформи, проте серйозні сумніви щодо цього викликають численні вірші Фрітца фон Остіні (Fritz von Ostini), редактора популярного мюнхенського тижневика “Jugend”, підписані “Biedermeier mit ei”. Ці вірші були злободенною, гумористичною і часом серйозною поезією, опублікованою з ілюстраціями у “Jugend” 1898 року. Згодом Остіні зібрав усі вірші у книгу під назвою “Biedermeier mit ei”, котра вийшла друком у Штуттгарті 1904 року.

І саме ця лірика могла спричинити популяризацію такого новітнього способу написання слова “Biedermeier”.

А. Кусмауль та Л. Айхродт увійшли в історію німецької літератури тим, що створювали комічні пародійні переробки віршів молодого сільського вчителя Самуеля Фрідріха Заутера, які друкували у бульварних газетах свого Гайдельберзького регіону. Напевне, їхні витвори, як і вся бульварна писанина, були б швидко забуті, якби їх не надрукували у Мюнхенському “Fliegende Blätter” 1855 року, що спричинило виникнення багатьох неологізмів зі словом “bieder” і водночас спонукало до роздумів про традиційний ідеал бідермаєрівської людини. Цікавим є те, що ще в 1865 році чітко розрізнялося високе та низьке значення людини часів бідермаєру. У німецьких газетах цього періоду багато писалося про відкритість і порядність, яка спочатку проявляється відвертим і доброзичливим поглядом і становить типову рису бідермаєрівського бюргера, проте згодом така людина може або облагороджуватися аж до самовідданої великодушності, або ж знижуватися до неприємної, нав'язливої і навіть самовпевненої.

За спостереженнями О. Михайлова, який спирається у своїй теорії на праці Ф. Зенгле та німецькі словники Вейганда, слово “bieder” несе на собі відтінок давнини, тому що, постарівши ще у першій половині XVIII ст., воно ввійшло у літературний вжиток за рекомендацією Лессінга [1, 62]. Патріотична пора визвольних воєн, а за нею й епоха перекладів із середньо-німецької відродили дуже багато старих забутих слів. Куссмауль та Айхродт, охрестивши епоху, що відходила в минуле, іменем свого героя Бідермаєра, іронічно перевертають самоусвідомлення даної епохи як епохи героїчної, що продовжує героїчні традиції, і перетворюють її до певної міри вигадані й захоплені мрії в ніщо. Однак досить швидко конотації даного слова знову змінилися і стали означати спокій, затишок, пасивність, холонокровність, непохитність, приглушеність будь-якої емоції, тупість існування, ніби навіть рослинного [1, 63].

У розмовній німецькій мові є цілий ряд слів із часткою “bieder”: “Biedermajor”, “Biedermann”, “Biedermeier”..., на найнижчій сходинці стоїть “Biederknüppel”. Якщо говірка любила вирази із компонентом “bieder”, то не виключено, що Кусмауль та Айхродт користувалися лексикою побутової мови. У кожному разі можна припустити, що не тільки у пізніших публікаціях Айхродта (1869 – 1890), але й у розмовній мові існувало слово “Biedermeier”.

Коли намагаються пов'язати бідермаєрівську пародію А. Кусмауля і Л. Айхродта з історією, то спочатку кидається в очі той факт, що баденські академіки зробили баденського сільського вчителя швабським шкільним майстром. Чи це не сусідський жарт у стилі старої швабської сатири? Є можливість сприйняти пародію швабського шкільного вчителя Бідермаєра як насмішку над бідермаєрівськими швабами. Ще Г. Гайне висміював швабських поетів за їх дріб'язковість, мізерність та нікчемність.

У різних літературних творах та в розмовній мові вигаданий пан Бідермаєр був узагальненим образом швабського сільського вчителя з простим характером, маленькою хатиною і тісним садком у непомітному селищі. Його

супроводжували нікчемна доля, презирство учнів та начальства, проте це не перешкоджало його приземленому тривіальному щастю. У періодичних виданнях того часу висміювалися та критикувалися чесність, порядність, певна обмеженість, дещо малодухість та неполітична позиція більшої частини міщанства. У 1847 році поет-революціонер Людвіг Пфай (Ludwig Pfau) написав вірш під назвою “Пан Бідермаєр” (“Herr Biedermeier”), у якому викривав міщанство з його “подвійною” мораллю. Вірш починається такими рядками:

Schau, dort spaziert Herr Biedermeier
und seine Frau, den Sohn am Arm;
sein Tritt ist sachte wie auf Eier,
sein Wahlspruch: Weder kalt noch warm.
(Людвіг Пфай)

Там кроком тихим виступає, немов яйце несе, пан Бідермаєр;
дружину й сина він веде.
“А моя хата скраю” – його девіз звучить,
І від усього світу він осторонь стоїть.
(Переклад мій. – І. Я.)

Ця критика була знову прийнята баденцями у великомасштабності наступального реалізму, в якому шваби брали мало участі. Можна було б додати, що А. Кусмауль та Л. Айхродт були друзями Й. В. Шефеля (Joseph Victor Scheffel), який в той час опублікував бестселер “Der Trompeten von Säckingen” (Штуттгарт, 1854). Звичайно, гідним уваги є те, що в передмові до віршів шкільного вчителя не тільки навмисне кумедному, наївному бідермаєру, але й навмисне кумедному пародійному прецептору шартенмаєру пророкується занепад: “Але обидва, як і бідермаєр, так і шартенмаєр, будуть незабаром належати до застарілих залишків тих передберезневих грішних часів, де Німеччина в тіні прохолодних головок квашеної капусти ще їла, пила, творила вірші і перетравлювала...” [6, 122].

У кінці ХІХ ст., а особливо у ХХ ст., поняття бідермаєру значно розширюється. Позначаючи цілу епоху, явище бідермаєру заповонило культурний простір і поширилось практично на всі види мистецтва. Бідермаєр, утверджуючи певний утилітарно-буржуазний стиль життя, проявив себе у малярстві, музиці, літературі, та найбільш яскраво – у прикладному мистецтві, передусім в оформленні інтер'єру, меблів [3, 4]. Терміном “бідермаєр” позначають напрям першого післяромантичного періоду, носіями якого були міщани. “Маленькі люди” часів бідермаєру сповідують стриманість у політиці та релігії і прагнуть у смиренності та благоговінні жити суворим моральним життям. Їхніми характерними рисами є непретензійність, лагідність та поміркованість. З любов'ю вони розглядають деталі свого оточення, збирають та плекають маленькі речі й емпіричні факти і надають перевагу зрілим рокам життя перед бурхливою молодістю. Так виникає особливий світогляд з ідеалістичних та реалістичних об'єктивних складових, що проявляється у творах багатьох письменників і визначає феномен культури того періоду

загалом. Таке своєрідне світовідчуття настільки вкорінилося в культурі, що навіть письменники дворянського походження приймали міщанські імена, щоби бути ближчими і зрозумілишими публіці. Наполеонівський час з його війнами, непомірними людськими втратами, руйнуваннями та контрибуціями негативно вплинув на міщанський прошарок населення, змінивши моральні ідеали і опустивши його до скромних життєвих стандартів. Міщанин утік до ідилічного дому, який він зручно обладнав і в якому виховував своїх дітей порядними людьми [5, 182].

Цікавим є той факт, що деякі історики культури навіть виражають небажання називати певні культурні явища, надбання славних представників культурного простору 1815 – 1848 років *бідермасром*, позаяк саме слово “бідермаєр” утворилося з чогось нищого, виникло як іронічна та комічна характеристика переробленої і запозиченої поезії [4, 33]. Відтак багато науковців називають період бідермаєру як завгодно: і передберезневим (Vormärz), і післяромантичним, і пізньоромантичним. Але згодом найменування “бідермаєр” набуло зовсім іншого значення і, вживаючись для означення певного стилю спочатку меблів, згодом архітектури та інших видів мистецтва, стало передусім означати затишок і ностальгію за минулим спокоєм та добробутом. Німецький дослідник літератури П. Клюкгон, міркуючи про походження та значення назв у мистецькому просторі, зауважує, що й такі слова, як “готика” та “бароко”, раніше також мали зневажливе значення, та врешті стали назвою відомих творів мистецтва певного періоду [4, 33].

Таким чином, спираючись на теоретичні праці зарубіжних літературознавців, ми спробували дослідити походження та історію виникнення терміну “бідермаєр”, розглянути різні його значення. Це дозволило нам з’ясувати сутність даного поняття і простежити етапи його становлення у німецькомовній літературі, проаналізувати утворення назви, яка стала означенням стилю прикладного мистецтва, найменуванням літературного напрямку, відображала особливий спосіб життя. Підсумки дослідження дають змогу зробити висновок, що поняття “бідермаєр” у процесі свого формування зазнає кілька значенневих метаморфоз. Це й викликає серед літературознавців ряд “огріхів” щодо розуміння. Зрозуміло, що в рамках короткого дослідження неможливо зробити об’єктивний аналіз виникнення поняття “бідермаєр” та етапів його становлення й остаточно висвітлити його термінологічну сутність – щонайбільше можна виділити деякі її аспекти. Подальша робота над проблемою передбачає перш за все з’ясування змісту бідермаєру в рамках культурно-історичної епохи та більш докладний аналіз явища бідермаєру в літературознавчому контексті.

1. Михайлов А. В. Проблемы анализа перехода к реализму в литературе XIX века // Методология анализа литературного процесса / За ред. Ю. Борева. – М., 1989. – С. 31-94.
2. Geismeyer W. Biedermeier. – Leipzig, 1979. – 367 S.
3. Kluckhohn P. Biedermeier als literarische Epochenbezeichnung // Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. – Stuttgart, 1936. – S.1-43.
4. Kluckhohn P. Zur Biedermeierdiskussion // Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. – Stuttgart, 1936. – S. 495-504.
5. Rinsum A.

Frührealismus 1815 – 1848 // Deutsche Literaturgeschichte. – Bd. 6. – München, 1998. – S.181-185. 6.Sengle F. Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815 bis 1848. – Stuttgart, 1971. – S.118-145. 7.Williams Ch. A. Notes on the origin and history of the early «Biedermeier» // The Journal of English and Germanic Philology. – 1958. – Vol. 57. – P. 403-415.

*Світлана Бугай,
аспірантка*

КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВИХ СТУДІЯХ МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ

У статті розглядається своєрідність науково-критичної рецепції історії української літератури в студіях Михайлини Коцюбинської.

Ключові слова: рецепція, автор, читач, історія, стиль.

Статья рассматривает своеобразие научно-критической рецепции истории украинской литературы в студиях Михайлины Коцюбинской.

Ключевые слова: рецепция, автор, читатель, история, стиль.

This article deals with the originality critical science reception of ukrainian literature history in the study by Mychailyna Koc'yubyn's'ka.

Key words: reception, author, reader, history, style.

Цілісне й об'єктивне висвітлення історії української літератури другої половини ХХ- початку ХХІ ст. у тісному зв'язку з дослідженням літературного процесу, художнього розвитку українського письменства неможливе без виразної присутності в ній постаті Михайлини Хомівни Коцюбинської як людини, особистості, громадянки, авторки значущих літературознавчих праць, основні з яких зібрані у двотомному виданні «Мої обрії» (2004), що відзначене найвищою державною нагородою – Національною премією України імені Тараса Шевченка (2005).

Об'єктивність та науковість, оснащеність ґрунтовними теоретичними знаннями, «глибина і спостережливість, уникнення риторики і фальшу, культура прочитання й інтерпретації» [9, 6], осягнення художнього явища через категорії моралі й естетики як визначальні в дослідницькому інструментарії вченої, широта й своєрідність аналітичних роздумів, розкутість мислення – ось ті вихідні позиції, що дозволяють Михайлині Коцюбинській глибоко осягнути художнє явище, пізнати «секрети поетичної творчості» митця, що витворюють його неповторний індивідуальний стиль, проникнути в художню лабораторію письменника. І що головне – дослідження творчості митців нерозривно пов'язане з висвітленням важливих для літературного процесу тенденцій, з визначенням місця і значення тієї чи іншої постаті в контексті епохи, простеженням взаємозв'язків та взаємовпливів з іншими літературами, що є цінним матеріалом для вивчення історії української літератури. Тому, переконана, дослідницькі напрацювання Михайлини Коцюбинської однаково важливі як з теоретичного, критичного так і з історико-літературного погляду, адже саме в поєднанні